

11. Zagadnienia granic poznania II

Realizm epistemologiczny,
antyrealizm i relatywizm poznawczy

Andrzej Wiśniewski

Andrzej.Wisniewski@amu.edu.pl

Wstęp do filozofii

Materiały do wykładu

2015/2016

Nieco terminologii: przypomnienie

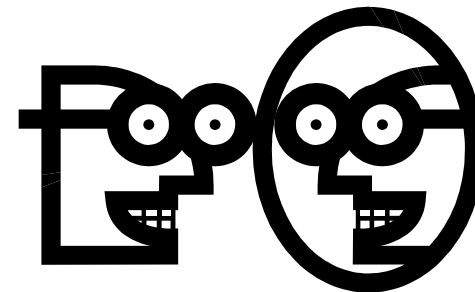
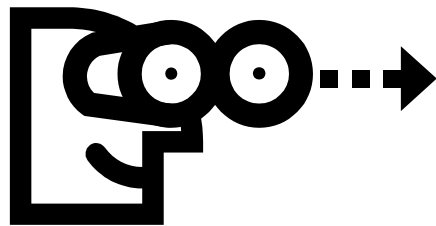
- **podmiot poznający**
 - ☛ niekoniecznie człowiek pojmowany jako istota psychofizyczna!
- **przedmiot poznania**
 - ☛ przypominam, że w filozofii „przedmiot” to nie zawsze to samo, co „rzecz”!
- **immanentny** = wewnętrzny
 - ☛ niekoniecznie w sensie przestrzennym!
- **transcendentny** = zewnętrzny
 - ☛ znów niekoniecznie w sensie przestrzennym!
- **sfera immanentna** = sfera przeżyć psychicznych
 - ☛ nie tylko emocji, ale również wrażeń, spostrzeżeń, wyobrażeń i myśli!

Zagadnienia granic poznania

I: Czy podmiot poznaje coś więcej, niż tylko własne przeżycia?

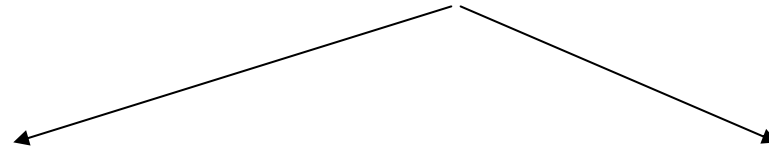
Tak: epistemologiczny realizm immanentny

Nie: epistemologiczny idealizm immanentny

Zagadnienia granic poznania

II. Czy przedmioty rzeczywiste są poznawalne?

Tak: epistemologiczny realizm transcendentalny

Nie: epistemologiczny idealizm transcendentalny

Mówiąc o **poznawalności**, mamy tu na myśli możliwość uzyskania rezultatów poznawczych reprezentujących te przedmioty takimi, jakimi one są (dokładnie lub co najmniej w przybliżeniu).

Realizm epistemologiczny

- W dalszych rozważaniach będziemy abstrahować od (subtelnej) różnicy między realizmem immanentnym a realizmem transcendentalem.
- Będzie nas interesował **realizm epistemologiczny**, rozumiany jako pogląd, iż przedmiotem poznania jest nie tylko zawartość umysłu czy świadomości, ale również niezależny od umysłu czy świadomości, rzeczywiście istniejący świat zewnętrzny.

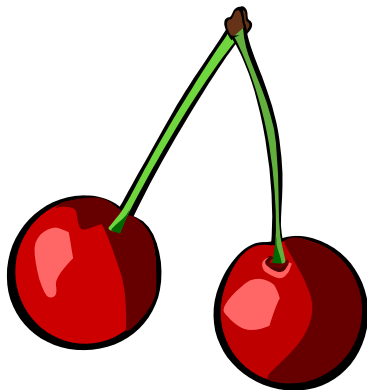
Realizm epistemologiczny

- Realizm epistemologiczny nie jest (a w każdym razie nie musi być) hurraoptymizmem poznawczym: w świetle realizmu epistemologicznego świat zewnętrzny jest poznawalny, ale realizm nie przesądza ani tego, że nasze zmysły czy teorie zawsze prezentują świat dokładnie takim, jakim on jest, ani też, że każdy obszar świata jest poznawalny.

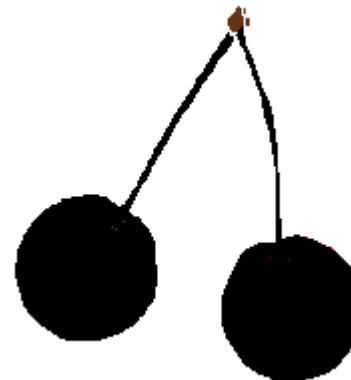
Realizm epistemologiczny

- Dyskusje wokół realizmu epistemologicznego dotyczą albo problematyki **percepcji**, albo problematyki **statusu terminów i teorii naukowych**.
- Dalej – aż do odwołania - zamiast „realizm epistemologiczny” będę mówił po prostu „realizm”.
- Gdy ograniczymy się do problematyki percepcji, mamy dwa stanowiska realistyczne:

realizm naiwny

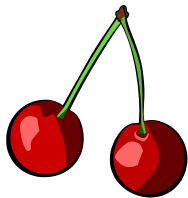

realizm krytyczny

Realizm naiwny

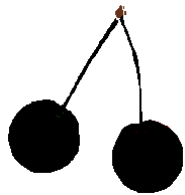
- **Realizm naiwny**: w spostrzeżeniu zmysłowym uobecniają się nam same obiekty fizyczne i obiekty te są rzeczywiście takie, jakimi je spostrzegamy;

→ znaczy to m.in. że obiekty fizyczne są rzeczywiście słodkie czy gorzkie, czerwone czy żółte etc.

Realizm krytyczny

- **Realizm krytyczny**: spostrzeżenie ma za swój przedmiot obiekt fizyczny, lecz tylko pośrednio, albowiem bezpośrednim przedmiotem spostrzeżenia są dane zmysłowe, reprezentujące spostrzegany obiekt fizyczny; nie wszystkie własności bezpośrednio spostrzegane są jakościowo identyczne z własnościami, jakie posiada spostrzegany przedmiot fizyczny;

→ znaczy to m.in., że obiekty fizyczne nie są rzeczywiście słodkie, czerwone etc. – mają one pewne własności, które percypujemy jako smaki, kolory etc.

Realizm naukowy

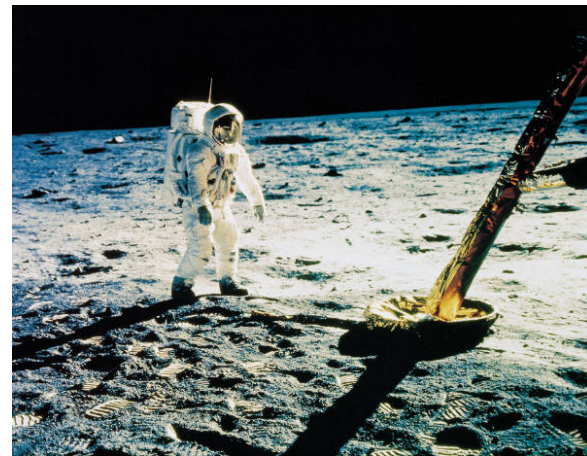
- Zagadnienie granic poznania we współczesnej filozofii nauki przybiera postać sporu między **realizmem naukowym** a różnymi postaciami **antyrealizmu**.
- **Realizm naukowy** to pogląd, zgodnie z którym terminy naukowe mają *odniesienia przedmiotowe*, natomiast twierdzenia naukowe są na ogół, co najmniej w przybliżeniu, *prawdziwe*.
- Pojęcie prawdy należy tu rozumieć epistemologicznie, jako (co najmniej częściową) zgodność twierdzeń z rzeczywistością.

Realizm naukowy

- Tak więc w świetle realizmu naukowego teorie naukowe dostarczają nam prawdziwych (co najmniej w przybliżeniu) opisów/charakterystyk przedmiotów istniejących obiektywnie
 - przy czym dotyczy to zarówno przedmiotów bezpośrednio obserwowalnych, jak i tych, które nie są bezpośrednio obserwowalne.
- Najmocniejszym argumentem na rzecz realizmu naukowego jest tzw. **argument z sukcesu nauki**. Jego istota jest następująca:

Realizm naukowy: argument z sukcesu nauki

- Teorie naukowe umożliwiają nam przewidywanie zdarzeń, skuteczne działanie, a także projektowanie i konstruowanie urządzeń, które funkcjonują tak, jak tego oczekujemy. Otóż **najlepszym wyjaśnieniem** tych faktów jest to, że teorie naukowe dostarczają nam prawdziwych (co najmniej w przybliżeniu) opisów/ charakterystyk przedmiotów istniejących rzeczywiście – w przeciwnym przypadku sukces nauki byłby **cudem**.
- **Uwaga 1:** „przedmiot” w tym kontekście to rzecz, zdarzenie, zjawisko, stan rzeczy, proces lub nawet prawidłowość.

Realizm naukowy: argument z sukcesu nauki

- **Uwaga 2:** Ściśle rzecz biorąc, argument z sukcesu nauki dotyczy tzw. dojrzałych teorii przyrodniczych.
- **Uwaga 3:** Wnioskowanie „do najlepszego wyjaśnienia” (*to the best explanation*) nie przebiega według schematu niezawodnego. Stąd też przytoczony argument nie jest zniewalający – chociaż niewątpliwie zasługuje na uwagę. Jednakże można bez popadania w sprzeczność uznawać sukces nauki i nie być realistą naukowym.

- **Antyrealizm** jest przeciwieństwem realizmu naukowego.
- Ponieważ jest to wykład (tylko) ze wstępu do filozofii, pominiemy tutaj **konwencjonalizm** oraz **fenomenalizm**; obie te doktryny przeciwstawiają się realizmowi naukowemu. Nie jest to pominięcie jedyne.

Instrumentalizm

- Jednym ze starszych stanowisk **antyrealistycznych** jest **instrumentalizm**. Zasadnicza idea jest następująca.
- Terminy naukowe dzielą się na *obserwacyjne* (\approx mające stałą, „naturalną” interpretację w dziedzinie makroskopowych zjawisk fizycznych) i *teoretyczne* (tj. te, które nie są obserwacyjne).
- Twierdzenia, w których występują terminy obserwacyjne (wyłącznie lub prawie wyłącznie; pomińmy szczegóły) podlegają ocenie prawdziwościowej: są one prawdziwe lub fałszywe.

Instrumentalizm

- Z kolei twierdzenia, w których występują wyłącznie terminy teoretyczne nie podlegają ocenie prawdziwościowej: ich zadaniem nie jest dostarczanie opisu zjawisk nieobserwowalnych, lecz są one *narzędziami*, za pomocą których wyprowadzamy przewidywania i porządkujemy znane fakty empiryczne.
- Założeniem instrumentalizmu jest możliwość podziału terminów naukowych na obserwacyjne i teoretyczne. Nowsze badania pokazują, że tego założenia nie da się utrzymać.

Empiryzm konstruktywny

- Kolejnym ważnym stanowiskiem antyrealistycznym jest **empiryzm konstruktywny** (*constructive empiricism*) zaproponowany przez współczesnego filozofa **Basa van Fraassena**.
- W opinii van Fraassena realista naukowy:
 1. uważa prawdę za cel postępowania naukowego,
 2. akceptując teorię, uważa ją za zawierającą prawdy dotyczące badanej dziedziny.
- Empirysta konstruktywny postępuje inaczej:
 1. uważa **zgodność z doświadczeniem** (*empirical adequacy*), a nie prawdę, za **cel** postępowania naukowego,
 2. akceptując teorię uważa ją po prostu za zgodną z doświadczeniem.

Realizm wewnętrzny

- Bardzo specyficzną pozycję w rozważanym sporze zajmuje **realizm wewnętrzny** (*internal realism*), zaproponowany przez wybitnego współczesnego filozofa amerykańskiego, **Hilarego Putnama**.
- Zasadnicza teza realizmu wewnętrznego jest następująca: **prawda zależy od układu pojęciowego, jednakże sam układ pojęciowy nie przesądza, co jest prawdą w jego obrębie.**

Realizm wewnętrzny

- Prawda zależy od układu pojęciowego, jednakże sam układ pojęciowy nie przesądza, co jest prawdą w jego obrębie.
- Brzmi to nieco tajemniczo, rozważmy zatem – za Putnamem – pewien prosty przykład.
- Mereologia = teoria zbiorów w sensie kolektywnym;
→ patrz zajęcia z logiki.
- W świetle mereologii dla dowolnych dwóch przedmiotów istnieje przedmiot będący ich *sumą mereologiczną*.
- **Notacja:** + jest dalej znakiem sumy mereologicznej.

Realizm wewnętrzny: przykład

Świat 1:

a, b, c

- W świecie 1 istnieją **3** przedmioty – zakładając, że „przedmiot” to tyle, co „indywiduum”.

Świat 2 („mereologiczny”):

a, b, c

a + b, a + c, b + c

a + b + c

- W świecie 2 istnieje **7** przedmiotów – zakładając, że „przedmiot” to tyle, co „indywiduum lub suma mereologiczna indywiduów”.

Realizm wewnętrzny

- Dla realisty wewnętrznego pytanie:
A ile tych przedmiotów naprawdę istnieje, niezależnie od jakiegokolwiek układu pojęciowego?
nie ma sensu.
- Możemy powiedzieć, że w układzie pojęciowym, w którym „przedmiot” to tyle, co „indywiduum” – w świecie 1 – istnieją tylko **3** przedmioty.
Zauważmy, że wynik ten nie jest dowolny – **jest on determinowany łącznie przez zawartość świata 1 i przyjęty układ pojęciowy.**

Realizm wewnętrzny

- Z kolei w układzie pojęciowym, w którym „przedmiot” to tyle, co „indywiduum lub suma mereologiczna indywiduów” - w świecie 2 - istnieje **7** przedmiotów.
I znów, **wynik ten jest determinowany łącznie przez zawartość świata 2 i przyjęty układ pojęciowy.**

Realizm wewnętrzny

- W opinii realizmu wewnętrznego nie istnieje „absolutny” układ pojęciowy.
- „...nawet rozległy i złożony system reprezentacji, tak werbalnej, jak i wizualnej, nie ma żadnego *istotowego*, wpisanego w rzeczywistość, magicznego związku z reprezentowanymi przedmiotami; związku niezależnego od tego, jak doszło do utworzenia reprezentacji czy przedstawienia, i niezależnego od dyspozycji osoby mówiącej czy myślącej.”

Putnam, *Mózgi w naczyniu*

- Jednakże realizm wewnętrzny dopuszcza, iż istnieją lepsze i gorsze układy pojęciowe – co, wraz z tezą o współdeterminacji prawdy, powoduje, że **nie jest on relatywizmem poznawczym.**

Relatywizm poznawczy

- **Relatywizm poznawczy** scharakteryzujemy tu jako stanowisko wyznaczone przez łączną akceptację trzech tez*:
 1. (*konstruktywny charakter poznania*) Świat poznawczo dostępny nie jest bezpośrednio daną rzeczywistością, ale konstrukcją aktywnego poznawczo podmiotu, dysponującego pewnym układem poznawczym. Tworzona mentalna reprezentacja świata jest zawsze zależna od danego układu poznawczego.

*Zob. Dorota Leszczyńska, „Co głosi relatywizm poznawczy? Rekonstrukcja konstytutywnych twierdzeń relatywizmu”, *Filozofia Nauki*, Nr 1, 2005, ss. 99-110.

Relatywizm poznawczy

2. (*wielość układów poznawczych*) Istnieje wiele układów poznawczych, albowiem są one determinowane nie tylko przez biologiczne cechy gatunku i jednostki, ale również przez wpływ szeroko pojętych uwarunkowań kulturowych oraz przez aktywność jednostki. Żaden z tych układów nie jest uprzywilejowany, gwarantując adekwatne poznanie rzeczywistości.

Relatywizm poznawczy

- *(niewspółmierność układów poznawczych)*
Mentalne reprezentacje świata konstytuowane w ramach różnych układów poznawczych mogą się okazać zasadniczo nieporównywalne: nie istnieje algorytm, który pozwalałby porównywać rezultaty poznawcze osiągnięte w obrębie różnych układów poznawczych. Nie istnieją też „absolutne” kryteria oceny uzyskiwanych rezultatów poznawczych. Możemy więc mówić o nieredukowalnych do siebie, dostępnych w poznaniu „światach”, których nie sposób uznać za fragmenty jednej rzeczywistości.

Kilka kąśliwych uwag

- Jest rzeczą ciekawą, że relatywista, głosząc „względność wszelkich prawd”, nie odnosi tego twierdzenia do swojego własnego stanowiska – którego zwykle broni z dużym zapałem i osobistym zaangażowaniem.
→ postmodernizm!
- Starożytni **sceptycy** byli tutaj uczciwsi: mówiąc, że dla każdego sądu istnieją **równosilne** racje jego akceptacji i odrzucenia, odnosili oni tę zasadę również do sądu wyrażającego ich własne stanowisko.

Addendum: Antyrealizm semantyczny

- Mówiliśmy tutaj o antyrealizmie jako o przeciwieństwie realizmu naukowego. Warto jednak wiedzieć, że termin „antyrealizm” jest bardzo często rozumiany jako „antyrealizm semantyczny”; jest to teoria wypracowana przez współczesnego (wpływowego!) brytyjskiego filozofa, **Michaela Dummeta**.
- **Antyrealizm semantyczny** głosi, że znaczenie zdań należy charakteryzować w kategoriach rozpoznawalnych **warunków uprawomocnionej stwierdzalności**.
- Z kolei w świetle **realizmu semantycznego** znaczenie zdań (oznajmujących) sprowadza się do tego, co czyni te zdania prawdziwymi, czyli do ich **warunków prawdziwości**.
- Kontrowersja między tak rozumianymi antyrealizmem i realizmem tylko pośrednio dotyczy zagadnień granic poznania, chociaż ma wpływ na niektóre proponowane rozstrzygnięcia tych zagadnień.
- Ponieważ jednak jest to wykład wstępu do filozofii, kwestie te pominiemy.